

СОЦИАЛНОПСИХОЛОГИЧЕСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЧОВЕШКИТЕ ПОТРЕБНОСТИ

доц. д-р Соня Стефанова
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, гр. Бургас

SOCIOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF HUMAN NEEDS

Assoc. Prof. Dr. Sonia Stefanova
University „Prof. Dr. Assen Zlatarov“, Burgas

***Анотация:** Хората, подобно на другите живи същества, за своето съществуване и дейност също се нуждаят от определени условия и средства, извлечени от външната среда. Човешките потребности са вътрешни състояния; те са част от личността и от тях произтичат мотивацията, желанията и целите. Потребността неизменно е свързана с чувството на удовлетвореност или неудовлетвореност. В психологическата наука под този термин се разглежда състоянието на обективната нужда на човешкия организъм или неговата личност от нещо, намиращо се извън и съставляващо необходимо условие за нормалния му живот и дейност.*

***Ключови думи:** потребност, личност, среда, дейност, чувства, нужди, развитие.*

***Annotation:** Humans, much like other living beings, need certain conditions and means derived from the external environment for his existence and activity. Human needs are internal states; they are part of the personality and they result in motivation, desires and goals. Need is invariably linked to a sense of satisfaction or dissatisfaction. In psychological science, this term refers to the state of the objective need of the human body or personality for something outside their psyche and physique, and constituting a necessary condition for their normal life and activity.*

***Keywords:** necessity, personality, environment, activity, feelings, needs, development.*

Потребността е обективната или субективна вътрешна необходимост за удовлетворяване на физиологична или психологическа нужда. Тя може да се изразява в нужда от: вода, храна, обич и пр., тъй като потребностите биват материални и духовни. Потребностите на хората се пораждат и проявяват в и чрез взаимоотношенията на човека със заобикалящата го действителност. Потребността (като съдържание, смисъл и пр.) е невъзможна вън от това взаимоотношение. Потребностите са израз на зависимостта на субекта от средата, от условията на собственото му съществуване; това е зависимост, която произтича от човешкия начин на съществуване – за да живеят, хората трябва да усвояват определени елементи на средата.

Потребностите са форма на проявление на човека в обменните процеси с околната среда. Те могат да се тълкуват и като единство на нужда, подбуда, стремеж и тенденция на човешкия организъм към определен обект. Потребността е функция не само на организма, но и на средата, т.е. функция на взаимоотношенията между човек и среда.

Човекът, като всяко живо същество, е програмиран от природата за оцеляване, а за това се нуждае от определени условия и средства. Ако в някакъв момент тези условия и средства отсъстват, възниква състояние на нужда, което обуславя появата на селективност в реакцията в човешкия организъм. Тази селективност обезпечава възникването на ответна реакция на стимули (или фактори), които в дадения момент са най-важни за нормалното функциониране, запазването на живота и по-нататъшното му развитие. В психологията преживяването на подобно състояние от субекта се нарича **потребност**.

Проявлението на човешката активност, жизнената дейност и целенасочеността пряко зависят от наличието на определена потребност, която изисква удовлетворяване. Но тъй като само определена система от потребности може да допринесе за развитието на личността, самите потребности са в основата на формирането на мотиви, които в психологията се разглеждат като своеобразен двигател на личността.

Мотивацията на поведението и дейността на човека пряко зависят от органичните и културни потребности, които от своя страна пораждаат интереса, който насочва вниманието на индивида и неговата активност към различни обекти и предмети от заобикалящия го свят с цел тяхното познание и последващо овладяване.

Под потребности, които са основен източник на личностна дейност, се разбират субективните чувства на човека за конкретни нужди, определящи неговата зависимост от дадени условия и средства за съществуване. Самата активност, насочена към удовлетворяване на човешките потребности и регулирана от преднамерена и съзнателна цел, се нарича **дейност**.

Потребностите намират отражение в най-устойчивите и жизненоважни зависимости на организма и средата, а системата на човешките потребности се формира под въздействието на три фактора: социалните условия на живот, нивото на развитие на производството и научно-техническия прогрес. [1, 2]

В психологията потребностите се разглеждат в три аспекта: като обект, като състояние и като свойство.

Потребността в качеството на	Разбиране на потребностите
обект	Потребностите се разбират като необходимост за комфортно съществуване и нормална жизнена дейност на човек.
състояние	Потребностите се изследват от гледна точка на състоянието на човешката психика, в която се намира отражението на отсъствието (или липсата) на нещо.
свойство	Потребностите се разглеждат в качеството им на фундаментално свойство на личността, което определя нейното отношение и нейната връзка с обкръжаващата я реалност.

Проблемът за потребностите се разглежда от много учени, което обяснява съществуването на различни теории.

Така например светският психолог Константин Платонов [8] вижда потребностите преди всичко като нужда и по-точно като психически феномен, отразяващ нуждите на организма или личността.

Дмитрий Леонтиев [5] ги разглежда през призмата на дейността, в която намират своята реализация (удовлетворение), а Курт Левин [7] ги тълкува като динамично

състояние, което възниква в човека по време на изпълнението на някакъв вид действие или намерение.

Различните подходи и теории в изследването на този проблем правят възможно в психологията потребностите да бъдат разглеждани в следните аспекти:

- Като нужда
- Като предмет за удовлетворяване на нуждата
- Като необходимост
- Като отсъствие на благосъстояние
- Като отношение
- Като нарушение на стабилността
- Като състояние
- Като системна личностна реакция

В психологията човешките потребности се разбират като динамично-активни състояния на личността, които формират основата на нейната мотивационна сфера. И тъй като в процеса на дейността се осъществява не само личностното развитие, но и промяната на околната действителност, потребностите играят ролята на движеща сила, като от съществено значение е тяхното предметно съдържание, а именно този обем на материална и духовна култура на човечеството, която влияе върху формирането им и тяхното удовлетворяване.

За да се разбере същността на потребностите като движеща сила, считаме за необходимо да се отчетат редица важни моменти, а именно:

1. Потребностите на човешкия организъм (биологичните потребности) трябва да бъдат отделени от потребностите на личността (социалните потребности), тъй като потребностите на организма може да бъдат неосъзнати, но потребностите на личността винаги биват осъзнати.

2. Потребностите винаги са свързани с нуждите, под които е необходимо да се разбира не дефицит на нещо, а желание или необходимост от нещо.

3. От потребностите на индивида е невъзможно да се изключи състоянието на нужда, което се явява сигнал за избор на средство за задоволяване на потребността.

4. Възникването на потребностите е механизъм, който включва човешката дейност, насочена към намирането на цел и нейното постигане като необходимост да се отговори на появилата се нужда.

Потребностите се отличават с пасивно-активен характер, тъй като от една страна са обусловени от биологичната природа на човека и дефицита на определени условия, както и от средствата за неговото съществуване, а от друга – детерминират активността на субекта за преодоляване на възникналия дефицит. Съществен аспект на потребностите е техният социално-личностен характер, който се проявява в подбудителните причини, мотивацията и, съответно, в цялата насоченост на личността.

Независимо от вида на потребностите и тяхната насоченост, всички те притежават следните характеристики:

- имат свой предмет и се явяват осъзнаване на нуждата;
- съдържанието им зависи преди всичко от условията и начините за тяхното удовлетворяване;
- имат способността да се възпроизвеждат.

В потребностите, които формират поведението и дейността на човека, както и в производните от тях мотиви, интереси, стремежи, желания, влечения и ценностни ориентации, се заключават основите на поведението на личността.

Всяка човешка потребност първоначално представлява органично преплетени биологични, физиологични и психологични процеси, което и обуславя наличието на много видове потребности, характеризиращи се с определена сила, честота на възникване и начини за удовлетворяване. [11]

В психологията най-често се обособяват следните видове потребности:

1. В зависимост от произхода им – природни (или органични) и културни;
2. В зависимост от насочеността им – материални и духовни;
3. В зависимост от сферата, към която се отнасят – потребности от общуване, потребности от труд, потребности от почивка, потребности от познание (образователни потребности);
4. В зависимост от обекта – биологични, материални, социални и духовни;
5. В зависимост от етиологията им – ендогенни (възникват под въздействието на вътрешни фактори) и екзогенни (причинени от външни дразнителни).

В психологическата литература се срещат и базови, фундаментални (или първични) и вторични потребности, но най-голямо внимание е отделено на три основни вида потребности – материалните (органичните), духовните (идеалните) и социалните (обществените), описани по-долу в таблицата.

Основни видове човешки потребности

Видове потребности	Описание
Материални (органични)	Те са първични, формирани са в процеса на филогенеза и се явяват основа за жизнената дейност на хората.
Духовни (идеални)	Присъщи са само на човека и характеризират нивото на неговото развитие. Към тях се отнасят естетичните, етичните и познавателните потребности.
Социални (обществени)	Формират се и се развиват под въздействието на социума и са отражение на обществената природа на човека. За най-значими от тях се приемат потребностите от труд и общуване. Удовлетворяването на социалните потребности е необходимост за всеки човек като социално същество и като личност.

От момента, в който психологията се превръща в отделен клон на научното познание, много учени психолози започват да правят опити да класифицират човешките потребности.

За автор на първата класификация на потребностите се счита Епикур, който още в 3 хил. пр. Хр. разделя желанията (или нуждите) на дадено лице в следните групи:

- човешки естествени желания и необходими (без тях е невъзможно да се живее);
- естествени желания, но не необходими (ако не е възможно да ги удовлетвориш, това няма да доведе до неизбежна смърт на човек);
- желания, които не са нито необходими, нито естествени (например желанието за слава).

Авторът на информационната теория на емоциите П. В. Симонов [9] пък свежда потребностите до биологични (съхранение и развитие), социални (за себе си) и идеални (за другите).

Доста интересна е класификацията, предложена от Ерих Фром. Известният психоаналитик изтъква следните специфични социални потребности на човека:

- потребност от връзки (принадлежност към група);
- потребност от самоутвърждаване (чувство за значимост);
- потребност от привързаност (необходимост от топли и отзивчиви чувства);
- потребност от самосъзнание (собствена индивидуалност);
- потребност от система за ориентация и обекти на поклонение (принадлежност към култура, нация, религия и пр.). [10]

Всички тези класификации са интересни и разнообразни, но основно отразяват само едната страна на проблематиката. Поради тази причина към момента няма представена единна система на потребностите, която да отговаря на всички изисквания и научни интереси на изследователи от различните психологически школи и направления.

Развитието на човешките потребности може да се анализира в контекста на обществено-историческото развитие на човечеството и от позицията на онтогенезата. Но трябва да се отбележи, че и в първия и във втория случай като изходен пункт встъпват материалните потребности. Това е обусловено от факта, че именно те се явяват основният източник на дейност при всеки индивид, като го тласкат към максимално взаимодействие с околната среда – природна и социална.

На базата на материалните потребности се развиват и трансформират духовните потребности на човека. Така например нуждата от познание е въз основа на удовлетворяването на потребностите от храна, облекло и жилище. А що се отнася до естетическите потребности, те са се формирали благодарение на развитието и усъвършенстването на производствения процес и от различните начини на живот, необходими за осигуряване на по-комфортни условия за съществуване. По този начин формирането на потребностите се обуславя от социално-историческото развитие, в хода на което всички човешки нужди се развиват и диференцират.

Що се отнася до развитието на потребностите в онтогенетичен аспект, всичко започва с удовлетворяването на естествените (органични) нужди, които обуславят взаимоотношенията между детето и възрастните. В процеса на удовлетворяване на базовите потребности у децата се формират потребности от общуване и познание, въз основа на които се появяват и други социални потребности. Изключително силно влияние върху установяването и развитието на потребностите в детството оказва процесът на възпитание, благодарение на който се осъществява корекцията и преобразуването на деструктивните нужди.

Съгласно концепцията на А. Г. Ковалъов, развитието и формирането на човешките потребности трябва да се подчинява на следните правила:

- потребностите възникват и се консолидират благодарение на практиката и систематичността на потреблението (изграждане на навик);
- развитието на потребностите е възможно в условията на разширено възпроизвеждане при наличието на различни начини и средства за тяхното удовлетворяване (възникване на потребности в процеса на дейност);
- формирането на потребностите става значително по-комфортно, ако необходимата за това дейност няма да тормози детето (лекота, простота и положително емоционално настроение);
- върху еволюцията на потребностите съществено влияние оказва преходът от репродуктивна към творческа дейност;

- потребностите ще бъдат здраво укрепени само в случай, че детето види тяхната значимост както в личностен, така и в социален план (оценяване и насърчаване). [4]

В българската научна литература също е отделено внимание на тази проблематика.

Според В. Аврамов потребностите не съществуват извън социалната и производствената дейност на хората. В тяхната основа са обективните отношения между човека и необходимите условия за неговата жизнена дейност. Потребностите в този смисъл са нещо, което липсва и трябва да бъде удовлетворено, те са необходимост или изискване, намерение, желание, възможност, поведение и т.н. Категорията потребности може да бъде характеризирана в резултат от многостранното изучаване и анализа на отделните нейни особености. [1]

Макар и с известни условности, в психологичен аспект потребността може да се определи като осъзната човешка необходимост от материални и духовни блага за осъществяване на разнообразната жизнена дейност.

Потребността може да се разглежда и като способност за потребление. Тя е цел на потреблението и се проявява в стремежи, намерения, необходимост от потребление на определени материални или духовни блага. Обективността на тази икономическа категория се заключава в това, че възникването на потребностите не зависи от волята и съзнанието на отделния човек, а от природните условия и степента на икономическото развитие на обществото в определен момент.

Потребността е преживяване на определено състояние на организма и стремеж към промяна на това състояние. Представата за промяната, към която се стреми личността, също се включва в преживяването. Процесът на промяната и нейният резултат са различни степени на взаимодействие на човека с обкръжаващата среда.

Б. Минчев отбелязва, че потребностите са предшествани от нуждите, които освен на човека, са присъщи и на животните и на растенията. Те са израз на зависимостта на живите същества от определени условия на заобикалящата среда. Така те съществуват и оцеляват. Нуждите са фактори, които ни заобикалят и са необходими за нашето съществуване. Обикновено те са циклични и специфични. Задоволяването на нуждите, тяхното отново възобновяване представлява своеобразен кръговрат от определени цикли. Те се приключват, когато за дадената нужда е осигурено необходимото количество от съответния фактор. [5, 12]

Потребностите са психическо отражение на нуждите. Те са мост между физиологията и психиката на живото същество. Отражение са на нуждите и се реализират изпреварващо. Затова потребностите са изходни състояния на мотивационната система на организма. Те намаляват зависимостта на организма от средата, но увеличават зависимостта от собствената му активност.

Най-често потребностите се разделят на предметни и функционални. Към тях може да добавим и навлезлите в последно време – информационни. При първите се придобиват блага, а при вторите се извършва дейност. В тази връзка може да се добавят и потребност от знания, от извършване на дейност, от реализация.

Н. Александрова счита, че първо, появата на дадена потребност създава състояние на напрежение (или неравновесие) у индивида, което той ще се опита да намали посредством поведението си; второ, индивидът ще търси и ще избере конкретно поведение или стратегия, за да задоволи тази потребност; трето, в резултат на това се поражда целево поведение или действителната дейност. Между избора на поведение и реалното поведение се намесва важна индивидуална характеристика – способността. Това е така, защото индивидите могат да не притежават необходимата основа

(напр. умения, опит или знания), за да задоволят съответната потребност; четвърто, извършва се преценка на дейността на индивида от самия индивид или от други лица.

Ефективността на дейността, насочена към удовлетворяването на такава потребност, каквато е развиването на чувство на гордост от работата, която върши, обикновено се преценява от индивида. От друга страна, дейност, каквато е удовлетворяването на такава потребност, каквато е финансовата нужда, обикновено се оценява от друго лице, като например висшестоящия ръководител; пето, в зависимост от равнището на дейността се дават награди или се налагат наказания. И накрая шесто, индивидът преценява степента, в която избраното поведение е удовлетворило първоначалната потребност. Ако този мотивационен цикъл е удовлетворил потребността, съществува състояние на равновесие или удовлетвореност. Ако потребността е останала незадоволена, мотивационният цикъл се повтаря, като е възможно да се получи избор на друго мотивационно поведение. [3]

В психологията най-популярните начини и средства за удовлетворяване на потребностите се заключават в:

- механизми за формиране на индивидуални за човека начини и средства, чрез които може да удовлетвори собствените си потребности;
- процеса на индивидуализиране на начините и средствата за посрещане на основните нужди, които действат като механизми за развитие и формиране на нови потребности;
- конкретизиране на начините и средствата за удовлетворяване на потребностите (консолидиране на един или няколко начина);
- процеса на ментализация на потребностите (осъзнаване на съдържанието им и на отделни техни аспекти).

В основата на всяка човешка дейност лежи някаква потребност, която намира своето проявление в мотивите. Потребностите са движещата сила, която подтиква хората към активност и развитие и тяхното удовлетворяване се явява важно условие не само за физическото оцеляване на човек, но и за неговото комфортно съществуване. Ако не ги задоволи, той умира – в първия случай в биологичен смисъл, а във втория – умира личността, като социален елемент.

Литература:

1. Аврамов, В., Потребителско поведение, УИ „Стопанство”, С., 2005.
2. Аврамов, В., Търговска психология, УИ „Стопанство”, С., 2001.
3. Александрова, Н., Психология, Изд. „Проф. Петко Венедиков“, С., 2011.
4. Ковалев, А. Г., Психология личности, Изд. „Просвещение“, М., 1970.
5. Леонтьев Д. А., Психология смысла, Изд. НПФ „Смысл“, М., 2012.
6. Минчев, Б., Обща психология, С., 2006.
7. Петруникова, Р.В., И.И. Заяц, И.И. Ахременко. История психологии, Изд. МИУ, Минск, 2009.
8. Платонов, К. Структура и развитие личности, Изд. „Наука“, М., 1986.
9. Симонов, П.В., Теория отражения и психофизиология эмоции, Изд. „Наука“, М., 1970.
10. Фром, Е., Да имаш или да бъдеш: дилемата на човешкия избор, „Кибеа“, С., 1996.
11. Doyal, L., I. Gough., A Theory of Human Need, Macmillan International Higher, London, 1991.
12. <https://psihologiq.dokumentite.com/art/reziime-na-iv-i-v-glava-ot-knigata-na-boris-minchev-obshta-psihologiq-/87094/p2>